

ANNA DĄBROWSKA*

Dialog między regionalnymi trybunałami praw człowieka

Wprowadzenie

Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej „Trybunał Europejski”), Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (dalej „Trybunał Międzyamerykański”) oraz Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów (dalej „Trybunał Afrykański”) są trybunałami praw człowieka funkcjonującymi w ramach regionalnych reżimów praw człowieka. Systemy te powstały na podstawie powołanych do życia organizacji regionalnych i charakteryzują się podobnymi regułami. Wszystkie systemy są odpowiedzialne za ochronę praw i wolności człowieka uznanych w odpowiednich umowach międzynarodowych z dziedziny praw człowieka. Każdemu z nich przyświeca zatem ten sam cel, którym jest regionalna ochrona praw człowieka na określonym terytorium.

Europejski Trybunał Praw Człowieka został ustanowiony w 1959 r. na mocy Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹, a więc w powojennej rzeczywistości, której nie były obce naruszenia praw człowieka. Od samego początku zyskał niezwykle silną legitymację, którą nadal rozwija poprzez swoją działalność orzeczniczą i doradczą. Traktatem powołującym do życia Międzyamerykański

* Anna Dąbrowska, dr, LL.M, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu, e-mail: anna.dabrowska@uthrad.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7843-3816>.

¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Rzym, 4 XI 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, European Treaty Series No. 005, tekst polski: Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284 ze zm.

Trybunał Praw Człowieka była Amerykańska Konwencja Praw Człowieka². Najmłodszy z trybunałów regionalnych – Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów – został zaś ustanowiony mocą Protokołu do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o utworzeniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów³, który został przyjęty 20 czerwca 1998 r., a wszedł w życie dopiero w 2004 r.

Biorąc pod uwagę moment powstania trzech regionalnych trybunałów praw człowieka, wydawać by się mogło, że najstarszy z nich, Trybunał Europejski, który średnio wydaje blisko 2000 wyroków rocznie, jako organ posiadający największe doświadczenie i rozstrzygający najwięcej spraw będzie przodownikiem w nawiązującym się między poszczególnymi trybunałami dialogu. Trybunał Europejski powszechnie uważany jest za jedną z najważniejszych instytucji o wymiarze międzynarodowym w europejskim porządku prawnym. Zyskał on przy tym wyjątkową rangę nie tylko w skali europejskiej, ale także międzynarodowej⁴.

Relacje między trybunałami praw człowieka, będącymi sądami międzynarodowymi, mają charakter horyzontalny. Organy te nie są wzajemnie powiązane – także w układzie hierarchicznym. Pozostają raczej względem siebie autonomiczne i dość zróżnicowane. Wynika to w dużej mierze z braku podporządkowania poszczególnych reżimów specjalnych, w ramach których trybunały te były tworzone. Funkcjonując w wymiarze horyzontalnym, orzekają na podstawie prawa stanowiącego *lex specialis* w stosunku do powszechnego prawa międzynarodowego⁵. Pewną zaletą braku hierarchii sądów międzynarodowych jest pozwolenie na niezgodzenie się z innym sądem, przedstawienie swoich racji. W rezultacie orzeczenie może zostać potwierdzone przez kolejny sąd⁶.

Dialog pełni różne role w międzynarodowej sieci instrumentów praw człowieka, ale okazuje się, że nie zawsze nadąża za zmianami.

² Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, San José, 22 XI 1969 r., United Nations Treaty Series, vol. 1144, s. 123.

³ Protokół do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów o ustanowieniu Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów, Ouagadougou, 10 VI 1998 r., OAU Doc. OAU/LEG/EXP/AFCHPR/PROT (III).

⁴ Zob. J. Christoffersen, M.M. Rask, *Introduction: The European Court of Human Rights Between Law and Politics*, w: *The European Court of Human Rights Between Law and Politics*, pod red. J. Christoffersena, M.M. Raska, Oxford 2011, s. 2.

⁵ A. Wiśniewski, *Europejski Trybunał Praw Człowieka trybunałem konstytucyjnym Europy?*, „Prawo i Więź” 2020, nr 4(34), s. 323–324.

⁶ A. Wyrozumska, *Prawotwórcza działalność sądów międzynarodowych i jej granice*, w: *Granice swobody orzekania sądów międzynarodowych*, pod red. A. Wyrozumskiej, Łódź 2014, s. 71.

Pojawiające się wciąż nowe naruszenia praw człowieka w Europie, np. wymuszone zaginięcia, zrodziły konieczność wykorzystywania orzecznictwa Trybunału Międzypamerykańskiego⁷.

W historii istnienia trybunałów praw człowieka miały miejsce wydarzenia, które stanowiły impuls do nawiązania dialogu. W Strasburgu w dniach 8 i 9 grudnia 2008 r., w ramach obchodów 60-lecia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, odbyło się seminarium poświęcone regionalnym trybunałom praw człowieka. Zorganizowało je francuskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Europejskich oraz Międzynarodowy Instytut Praw Człowieka i Trybunał Europejski z siedzibą w Strasburgu, we współpracy z Afrykańską Fundacją Prawa Międzynarodowego i Międzypamerykańskim Instytutem Praw Człowieka.

W okresie nasilonych procesów globalizacyjnych nawiązywanie dialogu sądowego wydaje się z jednej strony nieuniknione, a z drugiej wysoce pożądane. Jeden z głównych obszarów wymiany opinii dotyczy reguł i zasad praw człowieka⁸. Dialog między regionalnymi trybunałami praw człowieka z jednej strony przyczynia się do przeciwdziałania zjawisku fragmentacji⁹ międzynarodowego prawa praw człowieka, a z drugiej – do zwiększenia legitymacji tych organów.

Fragmentację należy rozumieć jako podział zwiększający zróżnicowanie prawa międzynarodowego, które jest jednocześnie jedną z przyczyn dalszej fragmentacji. Innymi słowy, powstałe (wyodrębnione) z norm prawa międzynarodowego ze względu na przedmiot regulacji działy (takie jak ochrona środowiska, prawa człowieka itp.) koncentrują się na konkretnych zagadnieniach. Normy w nich zawarte regulują te zagadnienia w sposób pogłębiony, w miarę możliwości kompleksowy, ale nade wszystko z uwzględnieniem ich prawnej natury, przy poszanowaniu zasad ogólnego prawa międzynarodowego¹⁰.

Przyczyny fragmentacji prawa międzynarodowego mogą być bardzo różne. Możemy mieć z nią do czynienia:

⁷ J. Viljanen, *The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law*, Chicago 2008, s. 15.

⁸ P.G. Carozza, *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights: A Reply*, „European Journal of International Law” 2008, vol. 19(5), s. 931.

⁹ Szerzej na temat fragmentacji prawa międzynarodowego zob. E. Cała-Wacinkiewicz, *Fragmentacja prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018.

¹⁰ Por. E. Cała-Wacinkiewicz, *Państwa a dywersyfikacja prawa międzynarodowego publicznego*, w: *Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, pod red. J. Menkesa, E. Cały-Wacinkiewicz, Warszawa 2015, s. 92.

- w wyniku konkurencyjnych interpretacji ogólnego prawa międzynarodowego,
- w wyniku powstania specjalnego systemu prawnego, stanowiącego postać *lex specialis*,
- wskutek wzajemnej autonomizacji podsystemów normatywnych¹¹.

Fragmentację należy zatem pojmować jako proces, w wyniku którego powstają i rozwijają się poszczególne działy prawa międzynarodowego, które z kolei wyodrębniają się z ogólnego prawa międzynarodowego wedle kryterium przedmiotu regulacji, koncentrując się tym samym na określonej tematyce¹².

1. Pojęcie dialogu

W prawie międzynarodowym brakuje definicji legalnej pojęcia „dialog”. Termin ten oznacza wymianę argumentów w celu osiągnięcia porozumienia. Można go rozumieć jako rozmowę, dyskusję lub dyskurs – są to pojęcia powszechnie akceptowane w literaturze europejskiej. Relacja z dialogu może mieć charakter opisowy lub wyjaśniający. Jej konsekwencją mogą być regulacje zapewniające wspólne rozumienie prawa¹³.

Często słyszymy o potrzebie dialogu między politykami, cywilizacjami, religiami, kulturami czy instytucjami, a w międzynarodowym kontekście normatywnym – między porządkami prawnymi a ich uczestnikami. Dialog ma pozytywne konotacje, podczas gdy brak dialogu oznacza zastój, starcie, podział, ignorancję lub fragmentację. Dialog jest zwykle postrzegany jako pierwszy krok niezbędny do przezwyciężenia podziałów. Uczestnicy dialogu mogą ze sobą rozmawiać i słuchać się nawzajem, wymieniać argumenty i uczyć się od siebie. Z perspektywy społeczno-politycznej dialog jest podstawowym procesem zbliżania się uczestników. Jest to sposób na uczynienie społeczności „wyobrażalnymi”

¹¹ *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, Report of the Study Group of the International Law Commission finalized by M. Koskenniemi, International Law Commission, Fifty-eighth session, Geneva, 1 May – 9 June and 3 July – 11 August 2006, https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.); A.Ch. Martineau, *The Rhetoric of Fragmentation: Fear and Faith in International Law*, „Leiden Journal of International Law” 2009, vol. 22(1), s. 1–18.

¹² E. Cała-Wacinkiewicz, *Państwa a dywersyfikacja...*, s. 114.

¹³ A. Torres, *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*, Oxford 2009, s. 106.

i przejście od zwykłego współlistnienia uczestników do możliwej współpracy zmierzającej do realizacji wspólnych interesów. Ze względu na ten fakt oraz analizując globalny porządek prawny jako ujednoczony system, w którym należy rozwiązać problem fragmentacji i usunąć luki w prawie, dialog między trybunałami można rozumieć jako sposób zapewnienia spójności i jedności systemu¹⁴.

Międzynarodowy dialog sądowy, jak wskazuje M. Matusiak-Frączczak, to nowa metoda interpretacji prawa, która zyskuje popularność w analizach prawników i wciąż budzi wiele wątpliwości zarówno co do samego swego istnienia, jak i definicji¹⁵.

Dialog międzysądowy stanowi debatę, rozmowę lub wymianę punktów widzenia między dwoma lub większą liczbą sędziów bądź sądów z różnych krajów niezależnie od tego, czy są ich obywatelami. Jest najbardziej pożądanym modelem współpracy sądów w egzekwowaniu prawa. Może też być wynikiem związku państwa z systemem prawnym i sądem międzynarodowym lub ponadnarodowym. Dialog może być prowadzony między sądami krajowymi (jak się to dzieje w przypadku sądów powszechnych i trybunału konstytucyjnego), między sądami krajowymi i międzynarodowymi lub ponadnarodowymi (jak w przypadku zwykłych lub konstytucyjnych sądów krajowych i sędziów wchodzących w dialog z Trybunałem Międzyamerykańskim lub z Trybunałem Europejskim). Może też toczyć się między sądami międzynarodowymi lub ponadnarodowymi, czego przykładem jest będący przedmiotem prezentowanego artykułu dialog między regionalnymi trybunałami praw człowieka.

B. Gronowska przekonuje, że dialog sądowy może być prowadzony albo w celu rozwiązania kontrowersyjnych kwestii (dialog konsensusu), albo w celu wielostronnej analizy konkretnego zagadnienia prawnego (dialog analityczno-informacyjny). Żadna z wyszczególnionych form dialogu nie ma jednak nadrzędnego charakteru w stosunku do drugiej, ponieważ każda z nich jest równie ważna i może skutkować równie istotnymi wynikami¹⁶.

¹⁴ K. Traisbach, *A Transnational Judicial Public Sphere as an Idea and Ideology: Critical Reflections on Judicial Dialogue and Its Legitimizing Potential*, „Global Constitutionalism” 2021, vol. 10(1), s. 186.

¹⁵ M. Matusiak-Frączczak, *Interpreting Law Through International Judicial Dialogue by Polish Courts*, „Bratislava Law Review” 2020, vol. 4(2), s. 49.

¹⁶ Szerzej zob. B. Gronowska, *Judicial Dialogue in the Human Rights Domain*, „International Community Law Review” 2019, vol. 21(5), s. 400–408.

Dialog sądowy tworzy i wzmacnia wspólnotę sędziowską. Żaden z trybunałów nie ma formalnego uprawnienia do tego, by narzucić swoją argumentację pozostałym trybunałom, orzekającym przecież poza zasięgiem jego jurysdykcji, niemniej jednak wykorzystywanie przez poszczególne trybunały orzecznictwa pozostałych regionalnych sądów zajmujących się prawami człowieka wynika z chęci zwiększenia autorytetu własnego orzeczenia poprzez oparcie się na argumentacji wykorzystanej już przez inny trybunał¹⁷.

Jak wskazują L. Burgorgue-Larsen i N. Montoya Céspedes¹⁸, pojęcie dialogu można rozumieć na kilka sposobów – w aspekcie proceduralnym oraz merytorycznym.

Dialog sędziów polega na wymianie argumentów, interpretacji i rozwiązań prawnych. W praktyce przejawia się w wyraźnym lub dorozumianym cytowaniu zagranicznego orzeczenia przez sędziego. Jest to dialog, który najczęściej nawiązywany jest z inicjatywy sędziów i pozwala na wzajemne uznawanie jurysdykcji. Prowadząc dialog, sędzia szuka rozwiązania kwestii prawnej poza granicami własnej jurysdykcji.

Dialog pozwala również sędziom być bardziej świadomymi środowiska, w którym działają, uświadamiając im, że należą do międzynarodowej społeczności prawniczej, której każdy członek przyczynia się do rozwoju globalnego systemu normatywnego z korzyścią dla ludzkości¹⁹.

Pojęcie dialogu ma także wymiar metaforyczny – ma on być synonimem otwartości, wymiany koncepcji, idei i wartości dokonywanej w formie właściwej dla wypowiedzi sądów, a więc poprzez orzecznictwo²⁰.

Kiedyś dobra wola trybunałów w kształtowaniu wzajemnych relacji przejawiała się głównie w gotowości do bezpośredniego przywoływania orzeczeń innego sądu. Dzisiaj promowanie „sądowej wspólnoty interesów”, jak wskazuje T.T. Koncewicz, wymaga czegoś więcej – szacunku i gotowości ustąpienia w przekonaniu, że inny sąd stanowi lepsze forum dla udzielenia ochrony prawnej. W tym sensie przynależność do „sądowej wspólnoty” stanowi wielkie wyzwanie dla sędziowskiego samoograniczenia i zakreślania granic swojej jurysdykcji w duchu lojalności wobec innych sądów. Tylko wtedy „wspólnota sądowa” ma

¹⁷ Por. H.P. Glenn, *Persuasive Authority*, „McGill Law Journal” 1987, vol. 32(2), s. 262 i n.

¹⁸ L. Burgorgue-Larsen, N. Montoya Céspedes, *El diálogo judicial entre la Corte Interamericana de Derechos Humanos y la Corte Europea de Derechos Humanos, Manual de Protección Multinivel de Derechos Humanos*, Barcelona 2013, s. 197.

¹⁹ A. Nollkaemper, *The Role of Domestic Courts in the Case Law of the International Court of Justice*, „Chinese Journal of International Law” 2006, vol. 5(2), s. 301–322.

²⁰ M. Safjan, *Europa sędziów, Europa dialogu*, „Na Wokandzie” 2011, nr 7, s. 54–55.

szansę przetrwać i stworzyć nową, trwałą jakość w sposobie sprawiedliwego wyrażania konkurencyjnych zasad i wartości oraz rozstrzygania trudniejszych problemów²¹.

Na potrzeby niniejszych rozważań dialog należy rozumieć jako dialog sądowy, reprezentowany nie tylko przez orzecznictwo. Obejmuje on wiele praktyk, m.in. spotkania sędziów różnych organów sądowych, dzielenie się doświadczeniem czy wymianę poglądów. Widocznym wyrazem dialogu sędziowskiego staje się nie tylko działalność orzecznicza sądów, ale również działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna poszczególnych sędziów oraz inne przejawy współpracy sądowej. Jednocześnie rozwój dialogu wymaga odpowiedniego „podejścia umysłowego” sędziów, a więc ich chęci aktywnego poszukiwania i badania obcego orzecznictwa oraz woli i możliwości (nierzadko wręcz osobistych możliwości i zdolności danego sędziego) poddania go procesowi obróbki myślowej w celu uzyskania odpowiedzi bądź chociaż podpowiedzi co do rozwiązania konkretnego problemu o charakterze orzeczniczym²².

W odniesieniu zaś do dialogu sądowego rozpatrywanego przez pryzmat orzecznictwa warto wskazać, że jest on spontaniczną praktyką sądową, polegającą na uzasadnianiu swojego rozumowania przez jeden organ, w tym przypadku regionalny trybunał praw człowieka, poprzez odwołanie się do orzeczeń czy innych instrumentów innego regionalnego trybunału praw człowieka, który osiągnął ten sam skutek w przypadku podobnego zagadnienia prawnego. Regionalne trybunały praw człowieka mają świadomość, że nie działają w izolacji, ale każdy z nich stanowi część sieci instytucji międzynarodowych.

2. Od wpływu do dialogu – historia dialogu między trybunałami praw człowieka

Początkowo współpraca między trybunałami obejmowała Trybunał Europejski oraz Trybunał Międzyamerykański²³ i dotyczyła głównie powoływania się jednego organu na wypracowaną przez drugi linię

²¹ T.T. Koncewicz, *W poszukiwaniu granic jurysdykcyjnych. O sztuce jurysdykcyjnej wstrzeźliwości i ustąpienia pola*, „Palestra” 2013, nr 58(1–2), s. 201.

²² M.P. Kaszubski, *Reakcja sądów krajowych na dynamiczną wykładnię sądów międzynarodowych*, w: *Granice swobody orzekania...*, s. 233.

²³ Zob. F.J. Ansuátegui Roig, *Human Rights and Judicial Dialogue Between America and Europe: Toward a New Model of Law?*, „The Age of Human Rights Journal” 2016, no. 6, s. 24–41.

orzecznicą²⁴. Trybunał Międzypamerykański, jako nowy organ, wykazywał tendencję do otwierania się na orzecznictwo bardziej wpływowego i starszego od niego Trybunału Europejskiego zgodnie z praktyką, która jest obecna także wśród krajowych trybunałów konstytucyjnych²⁵.

Można było zatem mówić nie o dialogu, ale raczej o wpływie Trybunału Europejskiego na Trybunał Międzypamerykański, szczególnie widocznym w odniesieniu do kanonów interpretacji, z których wyłaniają się określone kryteria interpretacji praw człowieka²⁶. Od 2000 r. dostrzegalne jest również powoływanie się Trybunału Europejskiego na orzecznictwo Trybunału Międzypamerykańskiego. Dzieje się tak dlatego, że Trybunał Europejski coraz częściej musiał mierzyć się z rozstrzygnięciami dotyczącymi takich poważnych naruszeń Konwencji Europejskiej, w których jego międzypamerykański odpowiednik rozwinął już swoje orzecznictwo²⁷. Jako przykład można wskazać wyrok Trybunału Europejskiego w sprawie *Manzi przeciwko Rumunii*²⁸, w którym powołał się bezpośrednio na wyrok Trybunału Międzypamerykańskiego z 2000 r.²⁹ Wyrok dotyczył sprawy związanej z naruszeniem prawa do rzetelnego procesu sądowego, a dokładniej – kwestii rozdzielenia jurysdykcji cywilnej i wojskowej.

Sędziowie trzech trybunałów podczas wspólnych spotkań niejednokrotnie mieli okazję do wymiany refleksji na temat praw człowieka³⁰.

²⁴ Zob. m.in.: E.A. Bertoni, *The Inter-American Court of Human Rights and the European Court of Human Rights: A Dialogue on Freedom of Expression Standards*, „European Human Rights Law Review” 2009, iss. 3, s. 332.

²⁵ *The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges*, pod red. T. Groppi, M.C. Ponthoreau, Oxford 2013, s. 415.

²⁶ A.A. Cançado Trindade, *La interpretation des tratados en el derecho internacional y la especificidad de los tratados de derechos humanos*, w: *Estudios de derecho internacional en homenaje al profesor Ernesto J. Rey Caro*, pod red. Z. Drnas de Clément, Cordoba 2003, s. 747.

²⁷ M. Philip-Gay, *La poursuite des auteurs de graves violations de droits de l'homme: une influence de la jurisprudence interaméricaine sur le système européen?*, w: *Réparer les violations graves et massives des droits de l'homme: la cour interaméricaine, pionnière et modèle?*, pod red. E. Lambert Abdelgawad, K. Martin-Chenut, Paris 2010, s. 263.

²⁸ Wyrok ETPC z 21 XI 2001 r. w sprawie *Manzi przeciwko Rumunii*, skarga nr 5982/00. Wszystkie wyroki ETPC przywołane w artykule dostępne są w bazie HUDOC, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20> (dostęp: 15 IX 2021 r.).

²⁹ Wyrok MTPC z 16 VIII 2000 r. w sprawie *Durand i Ugarte przeciwko Peru*, Series C No 68, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_68_ing.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).

³⁰ Organizowane były m.in. seminaria, np. 9 IX 2018 r. w Trybunale Europejskim odbyło się seminarium na temat orzekania o naruszeniach praw człowieka na szeroką skalę. W 2012 r. miała miejsce wizyta ówczesnego Prezesa Trybunału Europejskiego Nicolasa

Początkowo w relacjach między Ameryką a Europą zaobserwować można było jednostronny wpływ Trybunału Europejskiego na orzecznictwo Trybunału Amerykańskiego. Z czasem jednak relacja ta przekształciła się w dwustronny dialog, który zawsze był i pozostał dobrowolny. Wpłynął na pewne ujednoczenie linii orzeczniczej w międzynarodowym prawie praw człowieka. Dokonując interpretacji postanowień odpowiedniego regionalnego instrumentu dotyczącego praw człowieka, trybunały pozaeuropejskie przyjęły podejście uniwersalistyczne, dostrzegając w procesie wyrokowania ONZ-owskie i regionalne instrumenty praw człowieka, a także decyzje ONZ i regionalnych organów monitorujących prawa człowieka. Można stwierdzić, że orzekają pod dość silnym wpływem innych traktatów międzynarodowych, źródeł *soft law*, inspirując się jednocześnie interpretacją innych organów międzynarodowych. Podczas gdy wcześniej Trybunał Europejski tradycyjnie rozważał, czy istnieje regionalny konsensus w danej kwestii, w ostatnich latach w coraz większym stopniu zwraca uwagę na interpretacje dokonane przez inne organy międzynarodowe.

Koncepcję i praktykę dialogu sądowego należy rozumieć jako wymianę, która pozwala wszystkim trybunałom na aktywne uczestnictwo we wzajemnym dawaniu i przyjmowaniu wsparcia przy określaniu treści praw człowieka. Jeśli logika dialogu sądowego polega na tym, że trybunały powinny nawzajem wykorzystywać swoje rozumowanie w celu lepszego zrozumienia praw człowieka, to dialog ten powinien skłonić je wszystkie do jeszcze poważniejszego rozważenia orzeczeń innych trybunałów. Zastosowanie takiej techniki musi jednak pozwalać każdemu trybunałowi na zachowanie swoich nienaruszonych uprawnień i atrybutów jako ostatecznych interpretatorów odpowiednich instrumentów konstytucyjnych – Konwencji Europejskiej, Konwencji Amerykańskiej i Karty Afrykańskiej³¹.

Bratwa w Trybunale Międzyamerykańskim. Wprowadzono wówczas m.in. program wymiany personelu kancelarii trybunałów, umożliwiając tym samym pracownikom zapoznanie się z metodami pracy i orzecznictwem trybunałów. W 2014 r. Trybunał Europejski gościł zaś delegację sędziów Trybunału Międzyamerykańskiego. Szerzej zob. *Dialogue Across the Atlantic: Selected Case-law of the European and Inter-American Human Rights Courts*, Council of Europe/European Court of Human Rights & Inter-American Court of Human Rights, 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_Across_Atlantic_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).

³¹ Por. P.G. Carozza, P. Gonzalez, *The Final Word? Constitutional Dialogue and Inter-American Court of Human Rights: A Reply to Jorge Contesse*, „International Journal of Constitutional Law” 2017, vol. 15(2), s. 439.

Sięgając do historii powstania dialogu między trybunałami praw człowieka w wymiarze normatywnym, należy przywołać dzień 18 lipca 2018 r., w którym podpisując Deklarację z San José³² (Kostaryka) z okazji czterdziestej rocznicy wejścia w życie Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, prezesi trzech trybunałów praw człowieka³³ – Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka – powołali Stałe Forum Dialogu Instytucjonalnego (dalej „Forum”) między trzema trybunałami praw człowieka. Zgodnie z postanowieniami Deklaracji z San José trójstronne spotkania trybunałów praw człowieka w ramach Forum mają odbywać się na sesjach prywatnych i publicznych w siedzibach każdego z trybunałów, na zasadzie rotacji, tak często, jak trybunały uznają to za konieczne. Każdorazowo podczas sesji realizowane mają być założone cele. Podczas prywatnych spotkań trybunały mają prowadzić dialog dotyczący: głównych zmian instytucjonalnych, normatywnych i orzeczniczych każdego z trybunałów, wpływu, trudności i wyzwań związanych z ich funkcjonowaniem, a także mechanizmu wzmacniania współpracy między trybunałami. Przedmiotem spotkań publicznych mają zaś być wydarzenia związane z upowszechnianiem i wymianą orzecznictwa między trybunałami.

Spotkanie w San José było historycznie kamieniem milowym i logiczną konsekwencją różnych inicjatyw podejmowanych wcześniej w celu nawiązania współpracy między trzema regionalnymi trybunałami praw człowieka³⁴. Od tego momentu rozpoczął się kolejny etap dialogu, który z każdym rokiem się umacnia.

Celem przedsięwzięcia uczyniono m.in. współpracę w zakresie wzmocnienia ochrony praw człowieka i dostępu do międzynarodowego

³² Declaration of San Jose Joint Declaration of the Presidents of the African Court on Human and Peoples' Rights, the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights, on the occasion of the 40th Anniversary of the Entry into Force of the American Convention on Human Rights and the Creation of the Inter-American Court of Human Rights, https://echr.coe.int/Documents/San_Jose_Declaration_2018_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).

³³ Byli to: Guido Raimondi (Prezes Europejskiego Trybunału Praw Człowieka), Sylvain Oré (Prezes Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów), Eduardo Ferrer Mac-Gregor Poisot (Prezes Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowiek). Jako członek honorowy, gospodarz miejsca, w którym odbyło się spotkanie, Deklarację podpisał również prezydent Kostaryki.

³⁴ *Dialogue Between Regional Human Rights Courts*, Inter-American Court of Human Rights, 2020, s. 9, <https://www.corteidh.or.cr/sitios/libros/todos/docs/dialogo-en.pdf> (dostęp: 15 IX 2021 r.).

wymiaru sprawiedliwości osób podlegających jurysdykcji trzech trybunałów, przewyciężenie wspólnych wyzwań i zagrożeń dla skutecznej ochrony praw człowieka oraz wysiłki państw na rzecz wzmocnienia instytucji demokratycznych i ochrony tych praw.

W dniach 28–29 października 2019 r. w Kampali (Uganda) Trybunał Afrykański był gospodarzem Pierwszego Międzynarodowego Forum Praw Człowieka zatytułowanego *Operacjonalizacja Międzynarodowego Forum Praw Człowieka i wzmocnienie dialogu prawnego*. Wydarzenie to stanowiło dla regionalnych trybunałów praw człowieka okazję do wymiany poglądów i doświadczeń dotyczących skutecznego zorganizowania dialogu sądowego między trybunałami i podjęcia rozmowy na temat wyzwań związanych z prawami człowieka. Podczas Forum ustalono m.in., że trybunały praw człowieka wspólnie będą publikować swoje najważniejsze, przełomowe orzeczenia, co przyczyni się nie tylko do wzmocnienia ich wzajemnych stosunków, ale również do powszechności i współzależności praw człowieka, a także doprowadzi do wyciągnięcia wniosków wynikających ze specyfiki poszczególnych regionów³⁵.

W trakcie swojego wystąpienia Prezes Trybunału Międzyamerykańskiego sędzia Eduardo Ferrer Mac-Gregor zwrócił uwagę na to, że pomimo wielu różnic między kontynentami konieczne jest poszukiwanie synergii i stawienie czoła globalnym wyzwaniom w dziedzinie praw człowieka w sposób kompleksowy, aby skutecznie chronić prawa osób podlegających jurysdykcji regionalnych trybunałów praw człowieka.

Zwieńczeniem spotkania było przyjęcie Deklaracji z Kampali. Zgodnie z postanowieniami tego dokumentu wyznaczone zostały szczegółowe ramy dialogu między trybunałami praw człowieka. Należą do nich: zachęcanie państw członkowskich organizacji regionalnych, partnerów, społeczeństwa obywatelskiego i obywateli do wspierania i udziału w ciągłej organizacji Międzynarodowego Forum Praw Człowieka, jego programów i działalności; organizowanie co dwa lata, na zasadzie rotacji, zamkniętych i otwartych sesji Międzynarodowego Forum Praw Człowieka, w razie potrzeby z uczestnictwem innych regionalnych

³⁵ Pierwszy raport został opublikowany za rok 2019. Zob. Joint Law Report 2019 by AfCHPR, ECHR and IACHR, https://www.echr.coe.int/Documents/Joint_Report_2019_AfCHPR_ECHR_IACHR_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.). Wartości raportu nie sposób przecenić. Z jednej strony da się dostrzec podobieństwo w prawach i wolnościach chronionych przez respektowanie traktatów wyznaczających pracę trzech trybunałów, z drugiej – podobny zakres problemów, z którymi muszą się zmierzyć trybunały na poszczególnych kontynentach.

i globalnych interesariuszy praw człowieka; zapewnienie przestrzegania oraz wdrożenia decyzji i uchwał podjętych na Forum przez alokację niezbędnych zasobów i wyznaczanie punktów centralnych wymaganych dalszych działań; prowadzenie wymiany personelu; dzielenie się za pośrednictwem cyfrowych platform wiedzą o aktualnych problemach praw człowieka, w tym dotyczących migracji, przemocy wobec kobiet, zagrożeń ekologicznych, zmiany klimatu, bioetyki, terroryzmu, kontroli danych masowych oraz metod pracy trzech trybunałów; opracowanie kursów on-line dotyczących różnych aspektów ochrony praw człowieka w odpowiednich jurysdykcjach oraz globalnie; ogłaszanie co roku elektronicznego/cyfrowego sprawozdania z najważniejszych wyroków trzech trybunałów, w razie potrzeby z komentarzami i przy uwzględnieniu języków roboczych odpowiednich trybunałów; zacieśnienie dialogu i wymiany wiedzy prawnej z sądami krajowymi, co będzie jednym z mechanizmów zapewnienia, by sądy krajowe powoływały się na wyroki trybunałów praw człowieka, a w dłuższej perspektywie czasowej przyczyni się do egzekucji tych wyroków³⁶.

Pomimo trudnej sytuacji związanej z pandemią COVID-19 trybunały praw człowieka kontynuują współpracę. Pojawienie się pandemii w wymiarze globalnym przyczyniło się do pogorszenia praw człowieka w każdym z regionalnych systemów ochrony. W konsekwencji zaistniałej sytuacji pojawiły się wyzwania, z którymi musiał się zmierzyć wymiar sprawiedliwości, w tym trybunały praw człowieka. Wobec tego prezesi trybunałów praw człowieka podjęli decyzję o kontynuowaniu współpracy za pomocą technik pracy zdalnej. W dniu 9 lipca 2020 r. odbyło się pierwsze internetowe spotkanie na temat wpływu pandemii na prawa człowieka w poszczególnych regionach. Zwrócono uwagę na wiele kwestii, związanych m.in. z: zagrożeniem praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, możliwością wykorzystywania pandemii przez rządy poszczególnych krajów do naruszania praw człowieka, z koniecznością wzmoczonej ochrony grup szczególnie wrażliwych (m.in. kobiet, osób ubogich i mniejszości).

Podczas spotkania poruszono ponadto problematykę wymuszonych pandemią zmian proceduralnych dotyczących trybunałów. Zwrócono

³⁶ Kampala Declaration The African Court on Human and Peoples' Rights, the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights, at the First International Human Rights Forum 28 to 29 October 2019, https://www.corte-idh.or.cr/docs/declaraciones/Kampala_declaration_29_october_2019_EN.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).

uwagę na środki podjęte w celu zapewnienia dalszego wykonywania przez trybunały swoich funkcji z jednoczesnym naciskiem na bezpieczeństwo sędziów, pracowników i pozostałych osób zaangażowanych w proces orzekania.

II Forum, którego celem było zacieśnianie współpracy między regionalnymi trybunałami praw człowieka, odbyło się 25 marca 2021 r. w Strasburgu. Gospodarzem wydarzenia był Trybunał Europejski, wspierany przez prezydencję niemiecką w Komitecie Ministrów Rady Europy. Sędziowie trzech regionalnych trybunałów praw człowieka podczas spotkania on-line wymienili poglądy na temat aktualnych problemów praw człowieka, obszarów wspólnego zainteresowania oraz swojego orzecznictwa i jego rozwoju³⁷.

U zarania trzeciej dekady XXI w. Trybunał Europejski staje przed coraz poważniejszymi wyzwaniami. Po fali eurosceptycyzmu, związanej w szczególności z kryzysem ekonomicznym, w jakim kontynent znalazł się w 2008 r., zarówno w Europie, jak i w innych częściach świata pojawiły się tendencje populistyczne widoczne zwłaszcza w niektórych krajach europejskich, niosące za sobą zagrożenie dla podstaw demokratycznego państwa prawa i ochrony praw człowieka³⁸.

Dialog sądowy prowadzony przez regionalne trybunały praw człowieka jest zasadniczym elementem pozwalającym uniknąć wewnętrznej fragmentacji międzynarodowego prawa praw człowieka. Ponadto przyczynia się on do legitymizacji każdego z systemów regionalnych, gdyż daje gwarancję realizacji treści i zakresu zobowiązań wynikających z regionalnych traktatów odnoszących się do praw człowieka. B. Rodríguez Revegino wskazuje, że w miarę rozszerzania dialogu i utrwalania jego wykorzystania możliwe będzie zapewnienie większej spójności regionalnym systemom ochrony praw człowieka³⁹.

Współpraca i dialog między trybunałami są niezbędne, by wspierać ochronę jednostek i rozwijać rolę trybunałów jako strażników prawa. Każdy dialog jest relacją, która służy osiągnięciu wspólnego celu i powinna być prowadzona w dobrej wierze oraz z poszanowaniem poglądów wszystkich biorących w nim udział stron.

³⁷ Program II Forum Praw Człowieka, https://echr.coe.int/Documents/Programme_2nd_International_HR_Forum_Regional_Courts_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).

³⁸ A. Wiśniewski, *Europejski Trybunał...*, s. 322.

³⁹ B. Rodríguez Revegino, *¿El diálogo como arma? La lucha de los tribunales regionales contra la fragmentación del derecho internacional de los derechos humanos*, „Iuris Dictio” 2017, vol. 20, s. 105–117.

Od jakiegoś już czasu widać wyraźnie w międzynarodowym orzecznictwie praw człowieka tendencję do odwoływania się do orzecznictwa innych organów. Jako przykład można wskazać Trybunał Europejski, który orzekając w sprawach dotyczących wymuszonych zaginięć w byłej Jugosławii⁴⁰ i Turcji⁴¹, skorzystał z ugruntowanego orzecznictwa w tych sprawach Trybunału Amerykańskiego⁴².

3. Przyszłość dialogu

Prawa człowieka charakteryzują się dwiema ważnymi cechami, które zapewne wpłyną na przyszłość dialogu sądowego: progresywnością i powszechnością. Odnośnie do pierwszej z nich, Trybunał Europejski i Trybunał Międzyamerykański potwierdziły, że traktaty dotyczące praw człowieka są „żywymi instrumentami”, których interpretacji musi towarzyszyć ewolucja czasu oraz rozwoju warunków życia. Ze względu na to prowadzony obecnie dialog będzie zapewne trwał i rozwijał się w przyszłości, o ile jego uczestnicy pozostaną zaangażowani we wspólny projekt. W przeciwnym razie będziemy mieli do czynienia nie z dialogiem, ale z interakcją. Jest to niezwykle istotne rozróżnienie, gdyż w obszarze międzynarodowego prawa praw człowieka widać wyraźnie potrzebę wypracowania jednomyślności w wykładni i stosowaniu tego prawa.

Trybunały praw człowieka dokonują interpretacji traktatów dotyczących praw człowieka. Nadając znaczenie zawartym w nich terminom, wskazują autonomiczne definicje i znaczenia niezależnie od tego, jak dane pojęcie jest definiowane na szczeblu krajowym. Dzięki podejściu

⁴⁰ Wyrok ETPC z 9 IV 2009 r. w sprawie *Šilih przeciwko Słowenii*, skarga nr 71463/01.

⁴¹ Wyrok ETPC z 18 IX 2009 r. w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji*, skarga nr 16064/90, skarga nr 16073/90. W odniesieniu do orzecznictwa Trybunału w sprawie wymuszonych zaginięć zob. np. wyrok ETPC z 8 VII 1999 r. w sprawie *Çakıcı przeciwko Turcji*, skarga nr 23657/94; wyrok ETPC z 8 VII 1999 r. w sprawie *Tanrıkułu przeciwko Turcji*, skarga nr 23763/94; wyrok ETPC z 15 II 2011 r. w sprawie *Palić przeciwko Bośni i Hercegowinie*, skarga nr 4704/04; wyrok ETPC z 20 I 2011 r. w sprawie *Skendžić i Krznarić przeciwko Chorwacji*, skarga nr 16212/08.

⁴² Wyrok MTPC z 29 II 1988 r. w sprawie *Velásquez Rodríguez przeciwko Hondurasowi*, Series C No. 4, <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/1385iachr88.case.1/law-ihrl-1385iachr88?rskey=CWCzgt&result=83&prd=OPIL> (dostęp: 21 IX 2021 r.); wyrok MTPC z 15 VI 2005 r. w sprawie *Moiwana Community przeciwko Surinamowi*, Series C No. 124, https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_124_ing.pdf (dostęp: 21 IX 2021 r.).

opartemu na żywym instrumencie uznaje się, że znaczenie wielu terminów nie jest statyczne i z czasem może ulec zmianie. Trybunały zdają sobie sprawę, że nie działają w izolacji, ale stanowią część sieci państw, instytucji międzynarodowych i podmiotów pozarządowych. Rozwinięty dialog prowadzi do powstania coraz bardziej zbieżnego międzynarodowego prawa praw człowieka. Trybunał Afrykański i Trybunał Amerykański zasadniczo stosują podejście uniwersalistyczne, polegając w dużej mierze na instrumentach zaproponowanych przez ONZ i regionalnych instrumentach dotyczących praw człowieka (w tym na prawie miękkim), a także na decyzjach ONZ i regionalnych organów monitorujących prawa człowieka przy interpretacji postanowień odpowiedniego traktatu regionalnego, podczas gdy Trybunał Europejski tradycyjnie rozważa, czy istnieje jakiś konsensus regionalny w tej sprawie. W ostatnich latach jednak również on coraz częściej stosuje podejście uniwersalistyczne⁴³.

Dialog pozwala każdemu z trybunałów na przyczynianie się do stopniowego rozwoju międzynarodowego prawa praw człowieka poprzez dobrowolne korzystanie przez sędziów z bogactwa opinii oraz praktycznej wiedzy swoich koleżanek i kolegów z pozostałych trybunałów, którzy – choć w innym kontekście – mieli do czynienia z podobnymi problemami. Nie oznacza to jednak, że trybunały regionalne mają prawny obowiązek uczestniczenia w takim dialogu, polegający na konieczności rozważenia kryteriów przyjętych przez inne sądy w podobnej sprawie. Pomimo różnic kulturowych, prawnych, społecznych czy politycznych na poszczególnych kontynentach sędziowie muszą się zmierzyć przy orzekaniu z podobnymi problemami. To dlatego tak ważne jest, by mieli możliwość analizy rozstrzygnięć podjętych w obrębie innych jurysdykcji, tym bardziej że każdy z nich zajmuje się wieloma sprawami o zasadniczym znaczeniu dla międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka.

Pokazuje to potencjał dialogu sądowego w obszarze praw człowieka, który mógłby być prowadzony na forum światowym. Obecnie jest to kwestia, która powinna zostać przeanalizowana przez różne organy wymiaru sprawiedliwości wywodzące się z odmiennych systemów ochrony praw człowieka⁴⁴.

⁴³ M. Killander, *Interpreting Regional Human Rights Treaties*, „International Journal on Human Rights” 2010, no. 13, s. 8.

⁴⁴ P. Jones, *Human Rights, Group Rights, and Peoples' Rights*, w: *Human Rights*, pod red. R. McCorquodale'a, London 2003, s. 272.

Z jednej strony trybunały praw człowieka najlepiej kształtują wspólne opinie przez dialog, realizując w ten sposób wspólne cele, z drugiej jednak – istnieje niebezpieczeństwo pominięcia istotnych różnic w interesach, wpływach i opiniach poszczególnych sądów.

Być może rzetelnie i wieloaspektowo prowadzony dialog między trzema regionalnymi trybunałami praw człowieka w dłuższej perspektywie będzie stanowił element wspierający dążenia do realizacji idei utworzenia światowego trybunału praw człowieka.

Trybunały praw człowieka nie konkurują ze sobą, ale wzajemnie się uzupełniają. Można nawet stwierdzić, że się wspierają. W poszczególnych regionach służą jako punkty odniesienia nie tylko dla państw członkowskich organizacji, ale również dla sąsiednich regionów. W związku z tym rozwijanie dialogu między trybunałami może wzmocnić praworządność, a jednocześnie przyczynić się do zawężenia współpracy międzynarodowej oraz zwiększenia wzajemnego zaufania między organami poprzez tworzenie powszechnie akceptowanych zasad. Uczestnicząc w dialogu, trybunały w równym stopniu mogą kształtować międzynarodowe standardy praw człowieka. *A contrario* brak udziału któregoś z trybunałów w dialogu spowoduje izolację organu i przyczyni się do zmniejszenia jego wpływu.

Dialog wspiera cele demokracji i globalnej sprawiedliwości. Trybunały osadzone w sieci i połączone wspólną ideą będą skuteczniej stawiać czoła globalnym wyzwaniom związanym z łamaniem praw człowieka, nierównością czy zmianami klimatycznymi, wykraczając w ten sposób poza regionalne ograniczenia instytucjonalne i polityczne. Dzięki temu dialog tworzy dyskursywną przestrzeń odizolowaną od polityki, ale konieczną dla wypracowania politycznego konsensusu dotyczącego dobra wspólnego, do którego społeczeństwo ma dążyć pod hasłem uniwersalizmu.

Konsensus ten może pomóc w legitymizacji działalności prawotwórczej, a także zwiększyć zakres praktyki sędziowskiej polegającej na angażowaniu się w postępujący rozwój prawa. Nie ulega wątpliwości, że współcześnie międzynarodowe prawo praw człowieka wymaga merytorycznego dialogu, z jednej strony uwzględniającego różnorodność, z drugiej zaś poszukującego wspólnych mianowników. Docelowo proces ten może się przyczynić do zwiększenia skuteczności praw człowieka i znaczącej ochrony praw jednostki.

Wraz ze zmianą kontekstu, w jakim znajdują się obecnie trybunały praw, ich odmienne perspektywy mogą być źródłem prawdziwego

bogactwa, jeśli zdołają one podtrzymywać i rozwijać rozpoczęty dialog, i to nie tylko poprzez odwoływanie się nawzajem do swojego orzecznictwa, ale również dzięki wspólnym relacjom, spotkaniom czy wymianie doświadczeń na temat bieżącego funkcjonowania⁴⁵.

W literaturze przedmiotu wskazuje się także, że szukanie inspiracji intelektualnej w obcych prawach i wyrokach może w rzeczywistości tworzyć zagrożenia dla jakości orzecznictwa. Wśród tych zagrożeń można wymienić selektywne wybieranie obcych wzorów oraz przywoływanie ich bez solidnej wiedzy o ich kontekście społeczno-ekonomicznym. Sięganie po obce koncepcje prawne powinno cechować się ostrożnością i dochowaniem rygorów metodologicznych⁴⁶.

Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania są jedynie głosem w dyskusji dotyczącej charakteru i roli dialogu między regionalnymi trybunałami praw człowieka. Z pełną odpowiedzialnością można stwierdzić, że nie spełniły się obawy dotyczące podważenia powszechności praw człowieka przez regionalne systemy ochrony praw człowieka. Dialog między regionalnymi trybunałami staje się obecnie bardziej potrzebny niż kiedykolwiek wcześniej, wręcz konieczny. Może on być skutecznym instrumentem osiągnięcia konsensu w wielu wrażliwych kwestiach dotyczących praw człowieka oraz służyć zwiększeniu ochrony i dostępu do wymiaru sprawiedliwości osób podlegających jurysdykcji trybunałów. Tylko bowiem przez współpracę można rozwiązać coraz bardziej skomplikowane problemy, z którymi muszą się zmierzyć trybunały. Dialog jest najlepszym sposobem skutecznego zapewnienia gwarancji wynikających z międzynarodowego prawa praw człowieka. Jest niezwykle istotny ze względu na to, że prawa człowieka są uniwersalne. Jego konsekwencją jest możliwość wydawania przez jeden z trybunałów praw człowieka orzeczeń z wykorzystaniem znajomości wcześniejszego orzecznictwa innego trybunału w podobnej sprawie.

Biorąc pod uwagę, że wszystkie trybunały zostały utworzone po to, aby stać na straży praw i wolności człowieka w swoich regionach, ważne

⁴⁵ T. Groppi, A.M. Lecis Cocco Ortu, *Cour européenne et Cour interaméricaine des droits de l'homme: de l'influence au dialogue?*, „Revue française de droit constitutionnel” 2014, vol. 4(100), s. 979.

⁴⁶ W. Hoff, *Kosmopolityczna emancypacja sędziów*, „Krytyka Prawa” 2014, t. 6, s. 33, s. 35.

jest, by dzieliły się doświadczeniami, prowadząc w ten sposób do rozwiązywania problemów, którymi się zajmują. Za sprawą takiego dialogu dokonuje się wyznaczanie standardów – zarówno prawnych, jak i moralnych, dotyczących tego, co państwa znajdujące się pod jurysdykcją trybunałów mogą robić w zakresie poszanowania praw i wolności człowieka.

Trybunały praw człowieka jako elementy globalnego systemu wymiaru sprawiedliwości muszą się więc wzajemnie uzupełniać i wzmacniać w propagowaniu praw człowieka. Miejmy nadzieję, że rozpoczęty między nimi dialog wciąż będzie się rozwijał, wyznaczając standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka, a jego uczestnicy będą zawsze uwzględniali główny cel dialogu, tj. ustalanie wspólnego standardu praw człowieka, rozumianego jako powszechnie uznawane, uzasadnione roszczenia moralne jednostek wobec rządów, ustanowione po to, by ludzie mogli prowadzić godne życie. Prawdziwy dialog musi być źródłem poszukiwania wspólnych rozwiązań pojawiających się problemów, a jego uczestnicy powinni zawsze być gotowi na ustępstwa i kierować się szacunkiem do swoich partnerów. Odpowiedzialność i wzajemny szacunek to cechy, które powinny charakteryzować dialog prowadzony przez regionalne trybunały praw człowieka, będące ostatecznymi interpretatorami praw i wolności człowieka zagwarantowanych w stosownych traktatach dotyczących tej materii.

DIALOGUE BETWEEN REGIONAL HUMAN RIGHTS COURTS

Summary

The multiplicity of international judicial authorities makes their mutual interactions a challenge. In recent years, three regional human rights courts, with the competence to hear casus of violations of human rights protected by international law, have worked together to establish a robust dialogue. In spite of their normative, social or political differences, they have begun to intensify efforts to strengthen their bonds. The historic San José Declaration has provided formal conditions for the trilateral dialogue between the European Human Rights Court, Inter-American Human Rights Court, and African Court on Human and People's Rights. The dialogue undertaken by the regional human rights courts contains not only a reference to its jurisprudence, but also a number of practices, incl. the exchange of experience. It is intended to establish consistency between human rights protection systems across the region. The initially informal cooperation has transformed into a trilateral dialogue that directly contributes to the improved understanding and implementation of human rights, which in turn constitutes a challenge to international human rights legislation. The aim of the article is to present the judicial dialogue in the

field of human rights, to draw attention to its dynamics and to emphasize its role in changing some aspects of the understanding of law characterized by the principle of territoriality. This discussion is also intended to focus attention on the functions of dialogue, including penetration and mutual inspiration as well as strengthening the authority of courts.

Keywords: human rights – regional human rights courts – regional systems of human rights

LITERATURA

- Ansuátegui Roig F.J., *Human Rights and Judicial Dialogue Between America and Europe: Toward a New Model of Law?*, „The Age of Human Rights Journal” 2016, no. 6.
- Bertoni E.A., *The Inter-American Court of Human Rights and the European Court of Human Rights: A Dialogue on Freedom of Expression Standards*, „European Human Rights Law Review” 2009, iss. 3.
- Burgogue-Larsen L., Montoya Céspedes N., *El diálogo judicial entre la Corte Interamericana de Derechos Humanos y la Corte Europea de Derechos Humanos*, Manual de Protección Multinivel de Derechos Humanos, Barcelona 2013.
- Cała-Wacinkiewicz E., *Fragmentacja prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018.
- Cała-Wacinkiewicz E., *Państwa a dywersyfikacja prawa międzynarodowego publicznego*, w: *Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, pod red. J. Menkesa, E. Cały-Wacinkiewicz, Warszawa 2015.
- Cançado Trindade A.A., *La interpretación des tratados en el derecho internacional y la especificidad de los tratados de derechos humanos*, w: *Estudios de derecho internacional en homenaje al profesor Ernesto J. Rey Caro*, pod red. Z. Drnas de Clément, Cordoba 2003.
- Carozza P.G., *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights: A Reply*, „European Journal of International Law” 2008, vol. 19(5).
- Carozza P.G., Gonzalez P., *The Final Word? Constitutional dialogue and Inter-American Court of Human Rights: A Reply to Jorge Contesse*, „International Journal of Constitutional Law” 2017, vol. 15(2).
- Christoffersen J., Rask M.M., *Introduction: The European Court of Human Rights Between Law and Politics*, w: *The European Court of Human Rights Between Law and Politics*, pod red. J. Christoffersena, M.M. Raska, Oxford 2011.
- Dialogue Across the Atlantic: Selected Case-law of the European and Inter-American Human Rights Courts, Council of Europe/European Court of Human Rights & Inter-American Court of Human Rights, 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/Dialogue_Across_Atlantic_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).
- Dialogue Between Regional Human Rights Courts*, Inter-American Court of Human Rights, 2020, <https://www.corteidh.or.cr/sitios/libros/todos/docs/dialogo-en.pdf> (dostęp: 15 IX 2021 r.).
- Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*, Report of the Study Group of the International Law

- Commission finalized by M. Koskenniemi, International Law Commission, Fifty-eighth session, Geneva, 1 May – 9 June and 3 July – 11 August 2006, https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1682.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).
- Glenn H.P., *Persuasive Authority*, „McGill Law Journal” 1987, vol. 32(2).
- Groppi T., Lecis Cocco Ortu A.M., *Cour européenne et Cour interaméricaine des droits de l'homme: de l'influence au dialogue?*, „Revue française de droit constitutionnel” 2014, vol. 4(100).
- Joint Law Report 2019 by AfCHPR, ECHR and IACHR, https://www.echr.coe.int/Documents/Joint_Report_2019_AfCHPR_ECHR_IACHR_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).
- Jones P., *Human Rights, Group Rights, and Peoples' Rights*, w: *Human Rights*, pod red. R. McCorquodale'a, London 2003.
- Koncewicz T.T., *W poszukiwaniu granic jurysdykcyjnych. O sztuce jurysdykcyjnej wstrzeżności i ustąpienia pola*, „Palestra” 2013, nr 58(1–2).
- Martineau A.Ch., *The Rhetoric of Fragmentation: Fear and Faith in International Law*, „Leiden Journal of International Law” 2009, vol. 22(1).
- Matusiak- Frączczak M., *Interpreting Law Through International Judicial Dialogue by Polish Courts*, „Bratislava Law Review” 2020, vol. 4(2).
- Nollkaemper A., *The Role of Domestic Courts in the Case Law of the International Court of Justice*, „Chinese Journal of International Law” 2006, vol. 5(2).
- Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, pod red. J. Menkesa, E. Cały-Wacinkiewicz, Warszawa 2015.
- Philip-Gay M., *La poursuite des auteurs de graves violations de droits de l'homme: une influence de la jurisprudence interaméricaine sur le système européen?*, w: *Réparer les violations graves et massives des droits de l'homme: la cour interaméricaine, pionnière et modèle?*, pod red. E. Lambert Abdelgawad, K. Martin-Chenut, Paris 2010.
- Program II Forum Praw Człowieka, https://echr.coe.int/Documents/Programme_2nd_International_HR_Forum_Regional_Courts_ENG.pdf (dostęp: 15 IX 2021 r.).
- Rodríguez Reveggino B., *¿El diálogo como arma? La lucha de los tribunales regionales contra la fragmentación del derecho internacional de los derechos humanos*, „Juris Dictio” 2017, vol. 20.
- Safjan M., *Europa sędziów, Europa dialogu*, „Na Wokandzie” 2011, nr 7.
- Torres A., *Conflicts of Rights in the European Union: A Theory of Supranational Adjudication*, Oxford 2009.
- Traisbach K., *A Transnational Judicial Public Sphere as an Idea and Ideology: Critical Reflections on Judicial Dialogue and its Legitimizing Potential*, „Global Constitutionalism” 2021, vol. 10(1).
- The Use of Foreign Precedents by Constitutional Judges*, pod red. T. Groppi, M.C. Ponthoreau, Oxford 2013.
- Viljanen J., *The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law*, Chicago 2008.
- Wiśniewski A., *Europejski Trybunał Praw Człowieka trybunałem konstytucyjnym Europy?*, „Prawo i Więź” 2020, nr 4(34).